

Československo v Pamětech Jiřího Hájka

Jiří Hájek: Paměti. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1997, 350 stran, ISBN 80-85864-26-6.

Při příležitosti osmdesátých narozenin Jiřího Hájka v roce 1993 ocenila ve sborníku věnovaném jeho osobnosti řada světových politiků (F. Mitterrand, G. H. Brundtlandová, H. Fischer atd.) i osobních přátel tehdejšího jubilanta jako významnou postavu moderních československých dějin a rozhodného obránce demokracie ve světě. Před nedávnem byly publikovány i jeho Paměti. Jejich autor je již nedokončil, ani nemohl konečný text redigovat. Paměti vzbudily zaslouženou pozornost. Pro dějiny Československa a ideu jeho státosti je běh života Jiřího Hájka příznačný. Čtenáři mají možnost poznat v jeho upřímné výpovědi nejen jeho osudy, ale jejím prostřednictvím i část historie státu a některé klíčové úseky jeho mezinárodní situace. Konec Československa Jiří Hájek dlouho nepřežil. V době snah o podání falešného pohledu na roli československého státu a jeho národů v zápase demokracie proti diktatuře má Hájkovo svědectví význam i aktuální.

Kniha je rozdělena do dvanácti kapitol – počíná Léty učednickými a končí kapitolou o Chartě 77. Je opatřena předmluvou a doprovázena bibliografií prací J. Hájka a fotografiemi.

V prvé kapitole se čtenář dovídá o vlivech, které autora formovaly. Jako syn venkovského řídicího učitele v Krhanicích byl ovlivněn Palackého pojetím dějin, husitskou tradicí a obdivem k T. G. Masarykovi, který stál u zrodu československého státu. Působení evangelického prostředí bylo později znásobeno členstvím v organizaci Akademická YMCA. Studium Masarykových prací přivedlo Jiřího Hájka k četbě Marxe a Engelse a později i dalších marxistických autorů, včetně Lenina. Nesouhlasil s jejich ateismem, ale přijímá touhu po spravedlivém společenském řádu, kterou našel již u Masaryka. Významně na něho působí pokrokové a protestantské francouzské prostředí, které poznal při svém zahraničním pobytu. Nástup nacismu a fašismu a španělská občanská válka ho přivedly do blízkosti R. Rollanda a H. Barbusse, s nimiž se setkal na mezinárodním kongresu v Paříži. Stává se rozhodným odpůrcem tohoto nebezpečí pro evropskou civilizaci. V průběhu studia na Právnické fakultě v Praze se aktivně zúčastní hnutí sociálnědemokratické mládeže.

V kapitole věnované mnichovskému traumatu zaujmou čtenáře informace o tvořící se jednotě mládeže různého politického spektra na obranu republiky proti henleinismu a hitlerismu. Zajímavé jsou postřehy o změně orientace německé sociální demokracie po odstranění L. Czecha a nastolení „netradičního“ vedení W. Jaksche a jeho ideje „volksocialismu“.

Jiří Hájek vzpomíná na situaci v kultuře, na vliv Osvozeného divadla, na působení např. F. Halase, J. Nohy, V. Černého, jehož vzpomínky Hájkovy Paměti takto doplňují.

Odpor proti kapitulaci a nacismu přivedl J. Hájka spolu s dalšími vlastenci k odboji proti okupaci. Základem se pro něho stalo Národní hnutí pracujících mládeže. Podcenění nepřítelů a malá konspirace u řady věkově starších příslušníků odboje vedly již v listopadu 1939 k Hájkovu zatčení a k pozdějšímu odsouzení. Pozoruhodné jsou postřehy o chodu německé justice i o získání spolupracovníků odboje mezi německým potlačovatelským aparátem. Německé soudce zvláště pobouřilo, že se Hájek dovolával principu národnostní rovnoprávnosti. Vyneslo mu to v tomto procesu nejvyšší trest – 12 let.

J. Hájek popisuje situaci mezi vězňenými odpůrci Hitlera i mezi dalšími odsouzenými. Upozorňuje na zvláště složité postavení československých občanů německé národnosti, kte-

ří zůstali věrni československému státu, a to na rozdíl od role henleinovců v nacistickém aparátu.

Po osvobození se J. Hájek účastní politického života zejména v mládežnické organizaci a v odborech. Jako představitel mládeže se stává jedním z poslanců Prozatímního Národního shromáždění. Již před tím podobně jako jiní účastníci domácího odboje zjišťuje, že o konkrétní podobě politického systému bylo rozhodnuto bez nich v emigraci. J. Hájek se s ohledem na své jazykové znalosti podílí na vytváření mezinárodních organizací a přispívá k významné roli Československa v nich. Účastní se i mezinárodních setkání jako člen delegací sociální demokracie a stává se svědkem diskuzí o obnovení Socialistické internacionály. Po osobních kontaktech v boji proti nacismu před válkou a po nedobrovolných setkáních v německých věznicích se tak znovu seznamuje s celou řadou významných politiků. O událostech v únoru 1948 v Československu se dovídá během jedné ze svých cest do Itálie.

Jiří Hájek podrobně informuje o své činnosti v levici sociální demokracie po válce. Její činnost a názory spojuje zejména s mnichovským traumatem, které poznamenalo celou jeho generaci. V té souvislosti ostře polemizuje s názory K. Kaplana o řízené agentuře KSC v sociální demokracii, k níž měl J. Hájek patřit. Mezi jinými argumenty uvádí, že pracovník aparátu KSC J. Šťastný, který měl údajně řídit tuto agenturu a cenzurovat tiskový orgán levice (Směr) i vystoupení příslušníků levice na veřejnosti, k tomu nebyl ani intelektuálně způsobilý. Kritizuje metodologické chyby Kaplanovy práce, která se opírá jen o záznamy komunistického aparátu a nekonfrontuje je se stanoviskem druhé strany. Ostatně nejen v právu platí princip, že má být slyšena i druhá strana. J. Hájek podrobně informuje o průběhu dalších událostí v sociální demokracii v roce 1948, jež vedly až k jejímu oficiálnímu zániku.

V další části své knihy popisuje J. Hájek atmosféru na vysokých školách, kde působil. Vyjadřuje se k období politických procesů, které mu teprve postupně začaly připomínat absurdní a nepravděpodobné Vyšinského obžaloby z předválečného období. Z této doby pozitivně hodnotí svůj podíl na publikaci O dějinách naší zahraniční politiky v letech 1918–1939 a distancuje se od svých dvou knih z let 1953 a 1954. Vysvětluje své postoje i vystupování jiných sociálních demokratů v té době.

V VIII. kapitole nazvané Ochotníkem v diplomacii vypráví Hájek o tom, jak v roce 1954 přešel z Právnické fakulty do diplomatických služeb. V roce 1955 se stává velvyslancem v Londýně, a to právě v době, kdy bylo Československo diplomaticky izolováno. Části Hájkovy knihy o působení v diplomatických službách jsou cenné pro poznání tehdejšího stavu československé diplomacie a úlohy orgánů Ministerstva vnitra při sledování i československých titulářů. Z Londýna J. Hájek sledoval též politické události v roce 1956. Do Prahy se vrací v roce 1958 do funkce náměstka ministra zahraničí. Ukazuje limity, jimiž bloková politika determinovala možnosti československé politiky, i nové trendy, které otevírala Chruščevova éra, na niž nebylo československé vedení připraveno.

V roce 1965 se Jiří Hájek stává ministrem školství. Jeho postřehy o skutečné funkci vlády v systému, v němž o všem rozhodoval aparát ÚV KSC, ukazují, jak se lišila psaná Ústava od skutečných ústavních poměrů i na nejvyšší státní úrovni. Stává se svědkem i účastníkem postupující eroze tohoto systému. Ve vládě se o to pokoušejí J. Smrkovský a F. Vlasák, ve vědě pracovníci různých týmů a veřejné mínění ovlivňují zejména diskuze spisovatelů, články v Literárních novinách atd. Hájek popisuje atmosféru 4. sjezdu spisovatelů v červnu 1967, jehož se účastnil jako člen stranické a vládní delegace. Byl svědkem střetnutí A. Novotného se slovenskými představiteli v srpnu 1967, které předznamenalo pozdější Novotného pád.

Jiří Hájek podrobně popisuje důsledky demonstrace studentů známé jako „strahovské události“, vyvolané nepořádky na kolejích, které skončily tvrdým zásahem příslušníků SNB. Rozpory mezi členy vlády a politickými představiteli vedly k tomu, že místo požadovaného potrestání studentů byla v zásadě přijata Hájkova zpráva a odsouzen postup SNB,

a to v předvečer prosincového pléna ÚV KSČ, na němž se začalo jednat o odvolání A. Novotného z jeho funkcí. Hájek uvádí, že se nepovažuje za muže ledna 1968, i když s nastoupeným trendem sympatizoval. Demokratizační proces podle něho znamenal návrat k cestě, která se formovala po roce 1945 a byla opuštěna v roce 1948 a poznamenána terorem a politickými procesy.

V X. kapitole se Jiří Hájek zabývá obranou Pražského jara ve funkci ministra zahraničí. Podrobně popisuje jednotlivé kroky československé zahraniční politiky. Na rozdíl od minulosti československá vláda tehdy skutečně vládla. Zároveň měla možnost pocítit, čím jsou její možnosti limitovány. Z mnoho informací z tehdejší zahraniční politiky je třeba upozornit na Hájkovy rozhovory s významným americkým politologem a politikem H. Kissingerem, který ho ubezpečil, že vládní kruhy v USA respektují rovnováhu sil v Evropě a stabilitu sovětského bloku jako faktor zajišťující tuto rovnováhu. Doporučil dohodu s „ruskými přáteli“.

Podobné poznatky získal Hájek i při jednání s kongresmany a s dalšími americkými představiteli. Bez ohlasu ze strany USA zůstala i Hájkova snaha o vyřešení otázky československého zlata. Takové signály však nemohly změnit vnitropolitickou atmosféru, která se do vnějších vztahů promítala.

Autor popisuje řadu jednání s představiteli sovětského bloku, kterých se účastnil. Marně se pokoušel získat jejich toleranci k československému vývoji. Se sympatiemi se setkal jen u veterána sovětské diplomacie Majského, jenž vzpomínal na své kontakty s dr. E. Benešem a s Janem Masarykem. Autor informuje o formálních i neformálních rozhovorech s představiteli dalších států a o snaze o aktivní zahraniční politiku. Dokresluje tehdejší atmosféru nejen snahou, ale i reálnými možnostmi této politiky v rozděleném světě, kdy rozhodující mocnosti postupovaly tak, jak Kissinger předpověděl, nikoli jak se to v jejich vnější rétorice jevílo. Nepomáhaly ani Hájkovy osobní kontakty s různými politiky, které v zájmu československého státu využíval. Informuje o úvahách v politickém a státním vedení, jak zabránit možné sovětské intervenci. Zajímavá je zpráva o neformální schůzce některých členů vlády v době jednání v Čierné o tom, jak reagovat, pokud by bylo československé vedení zajato a sovětské jednotky by obsazovaly československé území.

Tuto kapitolu Jiří Hájek končí vylíčením svého postupu v době agrese pěti zemí v srpnu 1968, která ho zastihla na dovolené v Jugoslávii. Vzdor názorům prezidenta L. Svobody a pokynům z Prahy rozhodl o účasti československé delegace na zasedání Rady bezpečnosti, která projednávala tuto intervenci, a sám se tohoto jednání zúčastnil. I při tomto rozhodnutí jeho postup ovlivnily vzpomínky na situaci ve Společnosti národů po Mnichovu. Nechtěl, aby se situace opakovala. Popis tehdejších událostí v OSN a vztah domácích politických kruhů k Hájkově iniciativě zaujmou nejen historiky a odborníky v oblasti mezinárodních vztahů. Po návratu profesora Hájka do Prahy následovala již jeho vynucená rezignace na funkci ministra zahraničních věcí.

Další kapitola je věnována období nastupující „normalizace“. Podobně jako řada dalších občanů byl profesor Hájek zbavován práce, vylučován z různých orgánů a organizací, včetně orgánů Svazu protifašistických bojovníků. Podíleli se na tom jeho kolegové i žáci. Pozoruhodná je Hájkova analýza stavu tehdejší společnosti.

V poslední kapitole nazvané V Chartě 77 informuje Jiří Hájek o opozičních aktivitách, které jsou rovněž již uzavřenou historií. Společně s Z. Mlynářem, V. Havlem, P. Uhlem a dalšími, které jmenuje, stál u zrodu myšlenky, aby se Pakty o lidských právech, které Československo podepsalo v roce 1968, staly základem vzniku nové občanské iniciativy. Popisuje okolnosti vzniku tohoto hnutí, jehož se stal jedním ze tří (a určitou dobu jediným) mluvčím. Uvádí, že když se k tomuto kroku rozhodl, důsledky tohoto rozhodnutí, jehož nikdy nelitoval, nedohlédl. Osvětluje, proč se Havel vzdal v době svého věznění funkce mluvčího a policie publikovala zprávu, že se od Charty distancuje. J. Hájek analyzuje poměry ve společnosti i v Chartě samotné a střet různých proudů a generací. Ukazuje metody práce Státní bezpečnosti a dalších orgánů tehdejšího státu i statečnost mnohých, kteří to-

muto tlaku vzdorovali. Závěr této kapitoly je věnován perzekuci jeho syna Jana. I v této době se Hájkovi vrací trauma mnichovského a pomnichovského období.

Paměti Jiřího Hájka zůstanou významným zdrojem informací o době a lidech. Podle předmluvy F. Janoucha je psal do roku 1989 a odesílal do Stockholmu. Autor kriticky posuzuje i své chyby a omyly v době, která nebyla pro Československo lehká. Byla limitována skutečnostmi, které nezávisely ani na vůli lidu tohoto státu, ani na statečnosti jednotlivců. Patřil ke generaci ovlivněné duchem mladé československé státnosti a až do své smrti se snažil, aby se tento stát zosobněný Masarykovými myšlenkami zachoval. Pro tuto ideu mnoho obětoval. Nepochybně lze mít na dobu, lidi i události odlišné názory. Objektivněji je však lze hodnotit až po uplynutí doby, která ozřejmí jejich důsledky. Paměti Jiřího Hájka poskytují možnost proniknout hlouběji k těmto dějinným událostem. Je zásluhou jejich autora, že o nich psal tak, jak je viděl, a nic nepředstíral. A je zásluhou jeho přátel, zejména F. Janoucha, že jsou publikovány. Jiří Hájek významně ovlivnil zahraniční politiku československého státu nejen ve svých diplomatických a politických funkcích, ale též jako učitel řady jeho diplomatů. I o tom jsou jeho Paměti.

Cenná je i přiložená bibliografie, i když je neúplná, pokud jde o poslední období jeho života, kdy učil na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Knihu lze doporučit každému, kdo se zajímá o mezinárodní vztahy a o nejnovější dějiny.

Václav Pavlíček